

ՆԱՐԻՆԵ ՇԱՄԱՄՅԱՆ
ՀԱԻ

«ԼՄՔԱՏ» ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՊԱՐԵՐԳԱՅԻՆ ԽՄԲԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ

Շիրակի մարզի երաժշտական, պարերգային ժառանգությունն իր ինքնատիպությամբ առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում հայոց մշակույթում: Շիրակի մեղեդիները հավաքագրվել եւ ուսումնասիրվել են բազմաթիվ բանագետների¹, ազգագրագետների², երաժշտագետների³ կողմից: Կարսի, Էրզրումի, Բասենի պարերգային մշակույթն առանց որեւէ փոփոխումների՝ ներկայացրել է Արթիկի շրջանի «Լմբատ» ժողովրդական պարերգային խումբը, որը ձևավորվել է 1980-ական թվականներին: Հոգվածում փորձ է արվում անդրադառնալ այդ ազգագրական խմբի գործունեությանը, ներկայացնել խմբի ստեղծումը, ուղին, երկացանկը, ինչպես նաեւ խմբի կատարած բանահավաքչական աշխատանքները: Սույն հրապարակման մեջ արտահայտվել են 2013 թ. ազգագրական հետազոտությունների արդյունքները:

Նախքան ժողովրդական խումբ ստեղծելը՝ Արթիկ քաղաքի եւ Հառիճ գյուղի լավագույն երգասացները (ձայնային տվյալներ ունեցող անհատները) որեւէ մեկի տանը շաբաթ-կիրակի օրերին հաճախ կազմակերպում էին հավաքույթներ, ինչն ավանդական կենցաղի բաղկացուցիչ մասն էր կազմում (երգերը, պարերը կատարելով նախ եւ առաջ չէին մոռանում դրանց կատարման ձևերը): Այս հավաքույթները հոգետոր մաշկույթի

¹ Ս. Հարությունյան, Ս. Վարդանյան, Է. Խեմյան, Մ. Խեմյան, Լ. Ղուեջյան (կազմողներ), Կարս, Հայոց բանահյուսական մշակույթը, Երեւան, 2013:

² Ադ. Մխիթարեանց, Փշրանքներ Շիրակի ամբարներից, ԷԱԺ, հ. 1., Մոսկվա, Ալեքսանդրապոլ, 1901. Ն. Նիկողոսյան, Լենինական, ՀԱԻ արխիվ, FFI, 1937 թ. Տրժ. Лисициан, Армянские старинные пляски и театральные представления, т. 2, Ереван, 1972, с. 403, 404, 424-448. Ն. Եղոյան, Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն, թ. Գ., Գյումրի, 2000, էջ 176-180:

³ Կոմիտաս Վարդապետ, Ուսումնասիրություններ եւ յօդուածներ, գիրք Ա., Երեւան, 2005, էջ 315-320:

պահպանման եւ սերունդներին փոխանցման միակ ճանապարհն էին համարում:

Բանասաց Սուսաննա Գրիգորյանի պատմելով (վերջինս եղել է խմբի գեղարվեստական ղեկավարը)՝ ավանդույթ էր ամեն շաբաթ եւ կիրակի երեկոյան հավաքներ կազմակերպելը թե՛ իրենց, թե՛ խմբի անդամներից մեկի տանը, որի ժամանակ ավագ սերնդից սովորում էին ավանդական երգն ու պարը: Այդ պարերգերի կրողները արմատներով Կարսից, Բասենից էին եւ հանդիսանում էին այդ տարածաշրջանի մշակույթի փոխանցողներ: Սուսաննա Գրիգորյանի պատմելով՝ նա իր սկեսուրից սովորել էր բազմաթիվ երգեր, որոնք հետագայում ընդգրկվել են «Լմբատի» երկացանկում⁴: 1981 թ. երիտասարդ եւ ավագ սերնդի ջանքերի շնորհիվ Արթիկի շրջանի Հառիճ գյուղում ստեղծվեց «Լմբատ» խումբը: Այն անվանվեց Դ. դարի՝ Արթիկ քաղաքի հայտնի Լմբատավանքի անունով: Խմբում ձայնային փայլուն տվյալներով առանձնանում էին Գայանե Մանուկյանը, Սոյրաբ Ղոթաթյանը, Սուսաննա Գրիգորյանը, Համետ Կարապետյանը, Քնարիկ Փիլոսյանը, Հենրիկ Սուքիասյանը, Սամվել Գալստյանը, Հենգել Պողոսյանը, Մերութան Պետոյանը եւ այլք⁵: Այդ ժամանակահատվածում Արթիկի մշակույթի բաժնի վարիչ է նշանակվում Մանվել Գրիգորյանը⁶, ով երգում էր խմբում: Խումբն առանձնանում էր ժողովրդական գործիքային կատարողներով՝ դուդուկահարներ՝ Իսրայել Հաջաթյան, Ռոբերտ Չարչյան, շվի՝ Աշոտ Չարչյան, դիոլ եւ դաֆ՝ Սեյրան Համբարյան: Խմբի տարագները ձևավորվում եւ պատրաստվում էին՝ Ղարսի ու Կարինի տարագալխմբին համապատասխանեցնելով:

«Լմբատի» գործունեության մեջ կարևորվում էին բանահավաքչական աշխատանքները: Հենրիկ Սուքիասյանը Շիրակի մարզի գյուղերի ավագ սերնդից հավաքագրում, ձայնագրում էր հայ ժողովրդական երգերը, որոնք առանց վերամշակվելու եւ առանց բառերի աղավաղումների կատարվում էին խմբի կողմից:

«Լմբատի» երկացանկում երգերի դասականացման եւ ժողովրդական հնչերանգներից մաքրման փորձ կատարեց Գեորգ Կիրակոսյանը (վերջինս կարճ ժամանակով խմբի ղեկավար նշանակվեց), բայց ապարդ-

⁴ Ն. Շամսյան, ԴԱՆ, ՀՀ Շիրակի մարզ, Արթիկ, 2013:

⁵ Խմբի կազմում տարբեր մասնագիտության անհատներ էին՝ ճարտարապետներ, բժիշկներ, երաժիշտներ, մանկավարժներ, ինժեներներ:

⁶ Վերջինիս հովանու ներքո էր գտնվում նորաստեղծ խումբը, ինչպես նաեւ Արթիկի շրջանի այլ ազգագրական խմբեր՝ «Ալագյազի մանիներ» եւ «Մուշ»:

յուն, քանի որ խմբի անդամների կարգախոսն էր՝ «Ժողովրդին փոխանցել երգերն այնպես, ինչպես մեզ փոխանցեց մեր ավագ սերունդը»⁷:

Խմբի գործունեության սկզբնական փուլում երկացանկում ընդգրկված էին հայոց հարսանեկան ծիսական պարերգերը, այնուհետև ներառվեցին Վարդավառի եւ Համբարձման տոնածիսական պարերգերը, որոնք ներկայացվում էին ծեսի հետ համալիր տեսքով:

Նշենք որոշ հատվածներ հարսանեկան երգերից՝ «Թագվորագովք», «Հարսի գովք», «Ճանապարհի երգեր» եւ այլն:

Հարսանեկան թագվորագովքերից է.

Թագվոր, ինչ բերեմ քեզի նման,
Քու կանաչ արեւու նման,
Կընըրբու ծաղիկ, որ կբացվե
Քու պայծառ արեւու նման...⁸:

«Փնջատանը կամ Ուստի տանը» հարսին գովելու երգերից է.

Աշնան գիշեր, գով գիշեր,
Լուսո ջան ֆայտոն էկեր է,
Շադն իջել զգետին նախշել
Լուսո ջան ֆայտոն էկեր է...⁹:

Հարսին հայրական տանից հանելու ժամանակ կատարվող դանդաղ, հանդիսավոր երգերից է.

Նոան ծառին նոռ չկա,
Գնա, յարո՛ ջան, գնա,
Վարդի թփին վարդ չկա,
Մեր սիրողին չմնա...
Տանում են, Ադն՝ ջան, տանում են,
Տանում են, տանիցը հանում են...¹⁰ :

Հարսանեկան ճանապարհի երգերը ավելի կատակային բնույթ էին կրում: Ինչպես օրինակ.

⁷ Ն. Շամամյան, ԴԱՆ, ՀՀ Շիրակի մարզ, 2013:

⁸ Ն. Շամամյան, ԴԱՆ, ՀՀ Շիրակի մարզ, քաղաք Արթիկ, 2013, երգասաց՝ Սուսաննա Գրիգորյան:

⁹ Նույն տեղում, երգասաց՝ Գայանե Մանուկյան:

¹⁰ Նույն տեղում, երգասաց՝ Սուսաննա Գրիգորյան:

ՑՈՒԱԳՈ

Յո - լա - գո, Ման - դրո է - կար, ախ - պեր ջան, բա - լով է - կար:

Յո - լա - գո, ման - դրո է - կար, յա - լո ջան, բա - լով է - կար:

Ուն - քի - բըզ կեռ ու կա - մար, յար ջան, խա - դա էս պա - բը,

կապ կան - չեմ քե - զի կա - մար, բալ - քի դառ - նաա իմ յա - բը:

ՀԱՅ ՏՈՒԻԿ

Հայ, տա - դիկ, տա - դիկ, տա - դիկ, պար մը բըռ - նեմք խո - բո - դիկ:

Հայ, տա - դիկ, տա - դիկ, տա - դիկ, պար մը բըռ - նեմք խո - բո - դիկ:

Ա - րի յար ջան, մի զը - նա, Հայ, տա - դիկ, տա - դիկ, տա - դիկ,
Քար - փի տա - կը ապ - բուր է,
Աղ - բու - րի մեջ պաղ ջուր է,

պար մը բըռ - նեմք խո - բո - դիկ:

ԹԱԳԱՎՈՐԻ ԳՈՎՔ

Թա - օւ - վեր ինչ քն - յեւե քա նը - ման, քա կա - նաչ ա - թե - վա նը -

ման: Ան - քա - նան ծա - դիկ, աղ կը - բաց - վիշ

բաց - վեր քա ա - թե - վա նը - ման:

ՔՈՒԼԻ ՎԱՐԴ ՔԱՂԵՑԻՆ

Ա - լա - ջա - զը ծաղ կել է, քա - լի մարտ քա - ղի - ցի՛ն, ես՝ ես

քառ մա - յառ: Մա - վը սե - բով լըց վիշ է քա - լի յար հա -

թի - ցի՛ն, ես՝ ես յա - լի կա - յառ:

Սելի վրի բագուկը, հայ լելե, հարայ լե,
 Վայ թելիս բիլագուկը, հո՛ւպայ զարկե ու քելե:
 Սպիտակ աղջիկ սեւ տղա, հայ լելե, հարայ լե,
 Բռնել են իրար յախա, հո՛ւպայ զարկե ու քելե...¹¹ :

Վարդավառի երգերի մեջ ընդգրկված են եղել սիրային, կատակային
 բնույթի երգերն ու պարերը, որոնցից կնշենք մի քանի հատվածներ.

Ցոլակով մանդրը էկար, ախպեր ջան, բարով էկար,
 Ցոլակով մանդր էկար, յարո՛ ջան, բարով էկար... :
 Բանցր սարեն ջուր կուքար,
 Այ սար ու սեյրան ու յար,
 Մի տեսեք թե ուր կուքար,
 Մարալ ու ջեյրան ու յար...¹² :

Խմբի մենակատարներ Սոյրաբ Ղոթայանը եւ Գայանե Մանուկյանը
 միասին ներկայացնում էին հետևյալ երգը.

Լուսնակ գիշեր, գով գիշեր,
 Իջնենք չաիրները բռնենք մեր պարը,
 Իմ սիրտը թունդ լալիս է,
 Սարեր ջան ետ գնացեք, տուն գա իմ յարը...¹³:

Կատակերգերը բազմաթիվ եւ բազմաժանր են եղել, որոնցից կնշենք
 միայն այս քառատողը.

Մեր Սաքուն էլ կանգնած սարին,
 Կանչում է իր սիրած յարին,
 Ես էլ մատաղ մեր Սաքոյին,
 Ղուրբան էղնիմ չարոխներին,
 Չարոխ թելին, երկար վզին,
 Ծակ քոլոզին, պապիլոզին...¹⁴:

Ներկայացվում էին նաև մանիներ, որոնցից նշենք հետևյալ երգերի
 տողերը.

¹¹ Նույն տեղում, երգասաց՝ Համետ Կարապետյան:

¹² Նույն տեղում, երգասաց՝ Սուսաննա Գրիգորյան:

¹³ Նույն տեղում, երգասաց՝ Համետ Կարապետյան:

¹⁴ Նույն տեղում, երգասաց՝ Սոյրաբ Ղոթայան:

Ման արի, մանիդ մեռնիմ,
 Մանդր տերեղ ոեհան,
 Յարալու ջանիդ մեռնիմ,
 Էրթանք սարերը սեյրան...
 Արադի տիկը, դնեմ դուտիկը,
 Մայլմով սրբեմ, յարիս քըրտինքը...
 Յարս էկել է քաղաք, հո՛ւյ Նի՛նո, ջան Նի՛նո,
 Ֆայտոնը տարել քաղաք, հո՛ւյ Նի՛նո, ջան Նի՛նո...
 Ուլուզ բուլուզով տղա,
 Կարմիր բլուզով տղա,
 Արի մեր ճամփով գնա,
 Բարեւ տուր, անցիր, գնա:
 Արի գնանք Ալազյազ.
 Գլխին դնենք փուշի խաա...¹⁵:

Այս երգից անմիջապես հետո կատարվել է «Վերվերի» շուրջպարը՝
 հետեւյալ երգի ուղեկցմամբ:

Տանձն ընձի, խնձորն ընձի, նուտն ընձի,
 Մնացածը լից այլուդըն պատի տակին,
 Տուր ընձի, տուր ընձի, տուր ընձի...¹⁶:

Աշխատանքային պարերգերի մեջ են ներառվել հետեւյալ երգերը.

Վարդս սարի դռշին է,
 Յորեն եմ ցանել,
 Աքս յարիս ճամփին է,
 Յորեն եմ ցանել,
 Յորեն եմ ցանել յար ջան,
 Ծլե կանաչէ,
 Հեռու տեղ ախպեր ունիմ,
 Ականջը կանչէ...:

Հայ տոտիկ, տոտիկ, տոտիկ պար մը բռնենք անուշիկ,
 Հայ տոտիկ, տոտիկ, տոտիկ պար կը մտնենք աղվորիկ...¹⁷:

¹⁵ Նույն տեղում, երգասաց՝ Սուսաննա Գրիգորյան:

¹⁶ Նույն տեղում, երգասաց՝ Սոյրաբ Ղոթայան:

¹⁷ Նույն տեղում, երգասաց՝ Սուսաննա Գրիգորյան:

Հետագայում խմբի երկացանկում ընդգրկվում են Սասունի, Մուշի պարերգերը, ինչպես նաև հայրենասիրական, աշուղական երգեր, անգամ Հայրիկ Մուրադյանի հավաքագրած երգերից: Այնուամենայնիվ, երկացանկի մեծամասնությունը Շիրակի երգերն էին: Բացի այդ, Շիրակի մարզում Համբարձման տոնի ծիսական բազմաթիվ երգեր ներառվել են երկացանկ, որոնցից բերենք հետևյալ հատվածները.

Ալագյազը ծաղիկ է,
 Քուլի վարդ քաղեցին, ճյ ես հորոտ-մորոտ,
 Ձորը սերով լցվել է,
 Քուլի յար ճարեցի, ճյ ես յարի կարոտ... :
 Սարի գլխին ամպը ցուլաց
 Համբարձման անուշ գիշերը...
 Մութ գիշերին դուրս ելա,
 Ամպելե քուլա քուլա,
 Կկաթե մարմար քարին,
 Յարս ինձ համար կուլա...¹⁸:

Վարդավառի տոնածիսական երգերից է հետևյալը.

Ջուր է գալիս ծափ տալով,
 Մանթաշի ձորում քնել է յարս,
 Յարիս դեմքին շող ցող տալով,
 Ալ վարդի հոտից հարբել է մարալս:
 Հարբել է մարալս, հարբել է մարալս...¹⁹:

Խումբը, բացի Հայաստանի շրջաններում կազմակերպվող փառատոներից, համերգային ծրագրերով մասնակցել է միջազգային մշակութային փառատոների Սոչիում, Չեխովովակիայում, Լիտվայում եւ բազմաթիվ այլ երկրներում: 1988 թ. Մոսկվայում՝ Երիտասարդական ֆոլկլորային համաշխարհային փառատոնին, Գորկու անվան այգու բացօթյա դահլիճում խումբը հանդես եկավ «Վարդավառի տոն» եւ «Հարսանեկան ծեսեր» ծրագրով, որտեղ ճանաչվեց հաղթող Հունաստանի եւ Լիտվիայի հետ նույն անվանակարգում: Հայաստանում ամենամյա՝ Գառնիի ֆոլկլորային փառատոնին, որը կազմակերպում էր «Ժողովրդական ստեղծա-

¹⁸ Ն. Շամամյան, ԴԱՆ, ՀՀ Շիրակի մարզ, քաղաք Արթիկ, 2013թ. երգասաց՝ Համլետ Կարապետյան:

¹⁹ Նույն տեղում, այս երգը միասին կատարում էին Սոյրաբ Ղուպթյանն ու Գայանե Մանուկյանը:

գործական կենտրոնը», խումբը մշտապես ներկայանում էր նոր երկացանկով: 1984 թ. խումբը կրում է «Ժողովրդական կոլեկտիվ» պատվավոր կոչումը: 1988 թ. օգոստոսին Հաղիմավանքում կազմակերպվեց մեծ ազգագրական փառատոն, որտեղ հրավիրված էին ֆոլկլորային խմբեր Վրաստանից, Սարատովից, Բելոռուսիայից, Մոսկվայից եւ այլ երկրներից: «Լմբատ» խումբը ներկայացավ նոր ծրագրով, որը կոչվում էր «Նավասարդի տոն»: Ստեփան Պողոսյանի նախաձեռնությամբ հաճախ էին հեռարձակում խմբի կատարումները հեռուստատեսությամբ եւ ռադիոյով: 1991 թ.' խորհրդային կարգերի փլուզումից հետո, խումբը բազմաթիվ պատճառներով դադարեցնում է իր գործունեությունները:

Այսպիսով՝ «Լմբատ» ազգագրական պարերգային խումբն իր տասնամյա գործունեությամբ ոչ միայն ներկայացրեց տարածաշրջանի պարերգային մշակույթը, այլեւ բանահավաքչական աշխատանքների շնորհիվ հավաքագրեց եւ ձայնագրեց Կարսի, Բասենի բազմաթիվ երգեր եւ պարեղանակներ: Այդ պարերգային ժառանգությունը շարունակվում է կատարվել բազմաթիվ ազգագրական նորաստեղծ խմբերի կողմից:

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена Армянскому фольклорному ансамблю «Лмбат» из Артика и его деятельности. Указанный ансамбль был основан в 1980 г. в селе Арич. Участники ансамбля были представителями интеллектуальных слоев общества: учителя, инженеры, архитекторы, музыканты, среди которых Гаяне Манукян, Сусанна Григорян, Сойраб Кратян, Генрик Сукиасян, Ензел Погосян, Меружан Петоян, Самвел Галстян, Гамлет Карапетян. Их основной целью было собрание старинных песен и плясок Ширакского региона и их пропаганда. Репертуар «Лмбата» включал Армянские свадебные песни и пляски, трудовые, лирические, плясовые, ашугские песни, а так же песни праздников Вознесения Господня и Преображения Господня. Ансамбль «Лмбат» прекратил свою деятельность в 1991 г., таким образом, не только собрав свод плясок и песен Ширака, но и реализовав свою основную миссию - передавая новому поколению народные песни, унаследованные от старшего поколения.

SUMMARY

This contribution aims at presentation of the ethnographic ensemble “Lmbat” from Artik and its activities in propaganda and distribution of Armenian folk music and dance. This folk group was founded in 1980 in the village of Harich, Shirak region. Its members were Gayane Manukyan, Soyraab Ghratyan, Susanna Grigoryan, Hamlet

Karapetyan, Henrik Suqyasyan, Qnarik Pilosyan, Samvel Galstyan, Henzel Pogosyan, Merujan Petoyan, who were mostly representatives of the intellectual circles: architects, engineers, teachers, doctors, musicians. Their first purpose was collecting Armenian old songs and dances in Shirak region. The repertoire of the ensemble included: Armenian wedding songs and dances, labour, lyrical, heroic, ashugh's and dance songs, as well as the Ascension and the Transfiguration ritual songs, etc. Lmbat folk ensemble ceased its existence in 1991 completing its main mission, i.e. passing the folk songs inherited from older generations to the new one.

